

VRIJHEID EN DOOD. NIKOS KAZANTZAKIS' ROMAN 'KAPITEIN MICHALIS'

Nikos Kazantzakis (1883-1957), de Kretenzische schrijver, is vooral bekend van 'Zorba, de Griek', 'de Laatste Verzoeking' en 'Christus wordt weer gekruisigd'. Het eerste boek is een soort Socratische dialoog tussen Zorba en 'de baas', in de twee andere is Kazantzakis' visie op het christendom verwerkt¹. Als kind beleefde Kazantzakis echter ook bewust de laatste fase van de strijd van Kreta voor vrijheid. Die ervaringen hadden een enorme invloed op het leven en werk van Kazantzakis. In zijn roman 'Kapitein Michalis' brengt Nikos Kazantzakis een verhaal uit de bloedige periode waarin de Turken Kreta onderdrukten.

Dit artikel kan een inleiding zijn op, en hopelijk ook een uitnodiging tot, de lectuur van de roman. Voor zij die 'Kapitein Michalis' wel kennen kan het enkele elementen verhelderen of benadrukken. We zullen vooral nagaan hoe de historische realiteit aangepast werd en hoe de roman past in het denken van Kazantzakis.

Het verhaal van 'Kapitein Michalis'

We schrijven maart 1889. Kreta, met als hoofdstad Megalo Kastro (het huidige Heraklion), kreunt nog steeds onder de Turkse bezetting en raakt uitgeput van de elkaar snel opvolgende opstanden.

Bij het begin van de roman verfrommelt Kapitein Michalis een brief van zijn neef Kosmas waarin die laat weten dat hij in het buitenland blijft om te studeren en te schrijven en ondertussen met een joodse getrouwd is. Dat stemt de kapitein allerminst tevreden omdat hij min of meer verantwoordelijk is voor de jongen sedert zijn vader (Michalis' broer Kostaris) omkwam bij de ontploffing van het klooster van Arkadi. Bovendien werd hij ook ontboden bij Nourey Bey, een jonge vooraanstaande Turk met wie hij vroeger een bloedbroederschap sloot. Bij hun ontmoeting wordt het gesprek, waarin de Bey de kapitein vraagt zijn broer Manusakas te berispen omwille van een belediging tegenover de moslims, een onderhuidse krachtmeting tussen de twee mannen. Die komt tot uitbarsting wanneer de Bey, om Michalis gunstig te stemmen, zijn vrouw, de Circassische Emine, laat zingen voor de kapitein. De vrouw is wondermooi, uitdagend, naar muskus geurend en Michalis raakt in haar ban. Dat wil hij zelf niet toegeven en uit frustratie vernedert hij de Bey.

Gedurende de hele eerste helft van het boek wordt de verhaallijn over de oplopende spanning in Michalis' brein en die tussen Michalis en de Bey onderbroken door vaak humoristische beschrijvingen van inwoners van Megalo Kastro en sfeerbeelden van de stad. Michalis kan de Circassische ogen en uitdagende lippen niet uit zijn geest bannen hoezeer hij dat ook probeert, ze blijft hem als een demon achtervolgen. Om die demon te bannen nodigt hij enkele zonderlinge figuren uit voor een dagenlange eet- en drinkpartij die omwille van de sombere aanwezigheid van de kapitein moeilijk een feest genoemd kan worden. Ook de Bey vindt geen rust omdat hij de vernedering niet kan vergeten. Door die vernedering weigert Emine, onder de indruk van de wilde mannelijkheid van Michalis, Nourey te zien.

---

¹ Zie hiervoor o.a.: De Boel, G.: *Kazantzakis' christusromans in het licht van zijn levensbeschouwing*, in: *Tetra-dio* 3, 1994, p. 9-35.

Nog tijdens de schranspartij van Michalis wordt Megalo Kastro opgeschrikt door een aardbeving. Toevallig komt kapitein Polixingis langs het huis van de Bey op het moment dat Emine in paniek de straat opstormt en in zwijm valt. De kapitein helpt haar bij te komen en wordt op zijn beurt hartstochtelijk verliefd op de vrouw.

Nog steeds getormenteerd door het verdriet van Kreta en door de allesoverheersende verleidelijke lach van de Circassische in zijn hoofd, probeert Michalis bevrijding te zoeken door te paard het café van de Turkse agha's binnen te rijden en er iedereen buiten te jagen. Dat lucht hem een weinig op maar de onrust blijft in hem rondwaren. Emine, die beseft dat Michalis te wild en te trots is om aan haar toe te geven, ontvangt Polixingis in haar kamer en begint met hem een verhouding terwijl de Bey op zijn landgoed alles in orde brengt om er zijn vrouw te ontvangen en haar weer gunstig te stemmen.

De vernedering in het café had de Turken opgehitst en steeds meer stemmen klinken op om wraak te nemen op de brutale kapitein. Niet alleen zijn collega's maar ook de schim van zijn vader, die vermoord werd door een broer van Michalis, dringen er bij de Bey op aan dat hij actie zou ondernemen. Daarop trekt hij naar Manousakas om hem uit te dagen en onder een eikenboom in de bergen vliegen ze op elkaar in. Nourey doodt Manousakas maar is zelf zwaar gewond aan de onderbuik waardoor hij zijn mannelijkheid verliest. De dood van Manousakas verhit nog meer de gemoederen, zeker als zijn zoon, Thodoros, wraak neemt door in een naburig dorp een vooraanstaande Turkse jongeman in een duel te doden en daarna de bergen in te vluchten waar hij de Griekse vlag hijst als oproep tot een nieuwe opstand.

Ook Michalis wordt meer en meer opgejaagd door zijn onrustige gedachten. Wanneer hij verneemt dat de Bey weer op de been is, rijdt hij naar hem toe om zijn broer te wreken aangezien die moord de bloedbroederschap uitwiste. Na een dramatische dialoog met de ontmande Bey kan Michalis hem uit medelijden niet doden. De Bey, verbitterd door zijn lot, stoot zichzelf een mes in het hart. Door de dood van de Bey lopen de spanningen nog hoger op en de dreiging van een bloedbad hangt boven de stad. Wanneer Polixingis Michalis aankondigt dat hij van plan is om te trouwen met Emine, die zich wil laten dopen, en hem vertelt dat zijn aanstaande erop aandringt dat hij getuige zou zijn op het huwelijk, wordt hij woest van onmacht omdat hij zijn jaloezie niet kan intomen en hij weigert.

Ondertussen raakt het hele eiland steeds meer in beroering. De Turken vluchten naar de stad en Thodoris verzamelt rond zich een troep jongemannen. In de stad vindt een beraadslaging van de christenen plaats en ze beslissen om de bergen in te trekken en de strijd opnieuw aan te binden. Na de moordpartijen van de Turken op hun Baïrami-feest trekt Michalis met zijn gezin naar het Lasithi-gebergte waar hij zijn vrouw en kinderen achterlaat bij zijn vader, de oude Sifakas, en zelf, na een vergadering met de overige kapiteins, op de Selena zijn troepen verzamelt. Daar bereikt hen het bericht dat het klooster van 'Christus Verlosser' belegerd wordt en samen met Polixingis snelt Michalis het klooster te hulp. 's Nachts verneemt hij echter dat Emine, die met Polixingis naar Kasteli getrokken was, teruggehaald is door de Turken. In een opwelling gaat hij met een aantal van zijn mannen op expeditie om haar te bevrijden. Na een kort maar hevig gevecht lukt dat en zonder naar haar om te kijken beveelt hij haar op een veilige plaats onder te brengen. Tijdens zijn afwezigheid zetten de Turken een verrassingsaanval in en verwoesten het hele klooster. Te laat komt Michalis aan bij de smeulende resten en de vele lijken. Nu is hij compleet wanhopig en een waas van waanzin trekt over zijn geest door het schuldbesef dat de vrouw hem toch van zijn plicht heeft afgehouden en hij zichzelf en zijn familie voor altijd te schande heeft gemaakt door zijn post te verlaten. In een dramatische sequens galoppeert hij naar haar verblijfplaats en steekt haar in haar slaap neer hoewel hij, te laat, zijn mes probeert terug te trekken.

Illend trekt hij zich met een aantal mannen terug op een bergtop waar hem slechts één gedachte achtervolgt: de schande uitwissen, eerst met zoveel mogelijk Turks bloed en uiteindelijk met zijn eigen bloed. Ondertussen hebben alle andere kapiteins de wapens neergelegd toen bleek dat er geen enkele hulp te verwachten viel van Griekenland of een van de Grote Mogendheden en dus elke hoop op een overwinning verdwenen was. Michalis is de enige extremist die zich niet wil overgeven en hij wordt samen met de enkelingen die bij hem bleven afgeslacht...

In de marge van het wedervaren van het hoofdpersonage spelen zich nog heel wat andere grote en kleine verhalen af: de pasja en de metropoliet, het opgroeien van zijn zoonje Thrasaki, de terugkeer van Kosmas, de dood van vader Sifakas etc.

Over vrijheidsstrijders, humor en Emine

Kreta was in 1669 in handen gevallen van de Ottomaanse troepen. Door de gewelddadige inperking van de vrijheid van de (christelijke) Kretenzers, op politiek, economisch, sociaal en religieus vlak ontwikkelde er zich nooit een *modus vivendi* zoals onder de Venetianen. Vanaf 1692 braken er geregeld felle opstanden uit, de belangrijkste in 1770, 1821, 1833, 1841, 1858, 1866, 1878, 1889, 1895 en 1897. In 1898 werd Kreta officieel bevrijd en pas in 1913 kwam de eenmaking met Griekenland (de *enosis*) tot stand.

Kazantzakis brengt in 'Kapitein Michalis' een verhaal uit deze lange periode van onderdrukking en bloedig verzet. Het boek wordt expliciet gesitueerd in 1889 maar hij mengt er ook gebeurtenissen en personages van vorige opstanden doorheen waardoor de rebellie, in het boek beschreven, een soort type-opstand wordt. Om historische correctheid is het Kazantzakis in eerste instantie niet te doen, hij wil een sfeerbeeld ophangen van de leefwereld van de Kretenzers onder de Turkse bezetting. Dat blijkt duidelijk als we de gebeurtenissen in het boek vergelijken met wat er zich in realiteit afspeelde in 1889. Alle opstanden tot dan toe hadden zich volgens een zelfde stramien ontwikkeld: een proces van escalatie. Meestal begonnen er ongeregelde heden op individuele schaal die later uitbreidden naar wijken, dorpen, streken en later het hele eiland. Daarop vluchtten alle Turken naar de steden waar ze de controle behielden en de Kretenzers verzamelden zich in de bergen om van daaruit aanvallen uit te voeren. Dat is ook het scenario in het boek. Alles begint met de belediging van Manousakas tegenover de Turkse gemeenschap: in een dronken bui laat hij een ezels bij de moskee knielen om zagezegd te bidden. Dat leidt tot spanningen tussen de Bey en Michalis, Michalis rijdt het Turkse café binnen en de Bey doodt Manousakas. Die oplopende uitdagingen zorgen er uiteindelijk voor dat het hele eiland in oproer raakt.

Het is echter zo dat de opstand van 1889 nu net de enige was die niet via zo'n escalatie uitbrak. In 1878 hadden beide partijen onder druk van de Grote Mogendheden het Halepact afgesloten dat een interne politieke structuur voorzag met vertegenwoordigers van zowel Turken als Kretenzers. In 1889 werden er voor de eerste keer verkiezingen georganiseerd die resulteerden in een zware interne confrontatie tussen de conservatieve rechtervleugel en de meer progressieve en revolutionaire vleugel. Toen die laatste de overwinning behaalde reageerden de conservatieven bijzonder onverwacht: ze riepen de eenmaking met Griekenland uit en zo dus de facto een nieuwe opstand. Van deze politieke achtergrond is er niet het minste spoor in de roman van Kazantzakis.

Daarnaast komen er in de roman personages en gebeurtenissen voor die wel historisch gefundeerd zijn maar die aangepast zijn qua precieze inhoud of chronologie. Het hoofdpersonage in de roman is uiteraard kapitein Michalis. In de geschiedenis van de Kretenzische onaf-

hankelijkheidsstrijd is er een 'kapitein Michalis' bekend: Michalis Korakas, in 1797 geboren op Kreta en actief in het gewapend verzet tot 1882. Hij was het hoofd van de Kretenzers in de oostelijke eparchieën van Kreta. Vooral na de opstand van 1866 werd hij een figuur met bijna mythische allures, net als onze hoofdfiguur. Naast die Korakas stond ook Kazantzakis' vader, Michalis, model. Die werd door alle inwoners van Heraklion, Christenen en Turken, met 'Kapitein Michalis' aangesproken. Hij was echter enkel een leidinggevende figuur in de stad en vocht nooit als kapitein mee in de guerrillastrijd in de bergen van Kreta. Michalis was een welgestelde handelaar en grondbezitter met een winkel in Heraklion en landerijen buiten de stad. Hij was een welgesteld en alom gerespecteerd man, van weinig woorden en stug in de omgang, net als onze hoofdfiguur. Op persoonlijk en karakterieel vlak is het personage 'Michalis' enigszins gebaseerd op Kazantzakis' vader, wat zijn krijgsdaden betreft, eerder op Michalis Korakas. De antagonist in de roman, Nourey Bey, heeft nooit echt bestaan. Toch is zijn figuur vaag gebaseerd op een figuur uit Kazantzakis' jeugd, Nourey Agha, een Turkse vriend van de familie.

Vooral de secundaire personages die de levendige achtergrond vormen van de perikelen rond Kapitein Michalis zijn volgens de getuigenis van Fanourakis, een jeugdvriend van Kazantzakis, bijzonder authentiek geschetst. Naast de vrijheidsstrijd van Kreta en de relatie tussen Michalis en Emine is de levendige prent die Michalis ophangt van Heraklion op het einde van de negentiende eeuw, het derde hoofdelement in de roman. Met meer dan vijftien-ventig personages laat Kazantzakis de Kretenzische hoofdstad weer opleven. Sior Paraskeuas, de barbier van Megalo Kastro; de Foukaropoulos, de ongehuwde roddelant; Tityros, de bleke schoolmeester; Ventouzos, de herbergier en lyra-speler, Efendina, de halfgare, verwijfde Turkse godsdienstleraar, ...; allemaal samen vormen ze een kleurrijk schilderij van de bevolking van de stad, zoals Kazantzakis ze zich herinnerde. De vele kleurrijke personages leiden tot heel wat komische en anekdotische elementen. Kazantzakis herinnert zich immers vooral de bekende mensen uit de stad met een gebrek of een bizar karakter en de roddels of merkwaardige verhalen die de ronde deden.

Humor komt op heel wat verschillende manieren aan bod in de roman: soms bijna vulgair, soms fijnzinnig; als grap, satire of pauze. Veel personages en anekdotische scènes zijn uit zichzelf grappig en de schrijver doet er meestal nog een schepje bovenop door ze nog meer karikaturaal of grotesk te maken. Hij voegt ook komische elementen toe aan personages die over het algemeen ernstig en heroïsch zijn. In 'Kapitein Michalis' spotten de personages met elkaar en Kazantzakis lacht met zijn creaties. Behalve de centrale held en Kosmas laat hij bijna alle personages lachen, gekscheren en grappen maken. Kazantzakis amuseert zich zichtbaar terwijl hij zijn groot, levendig, gedetailleerd en komisch beeld van Megalo Kastro creëert. Vooral in de eerste helft van de roman lezen we een soort satire van het dagelijkse leven in een provincie stad. Verder weet Kazantzakis bij elk personage wel een anekdote te vertellen. Zo heeft de oude Stefanis twee wandelstokken: een rechte voor als de zaken er goed uitzien voor de bevrijding van Kreta, een gekromde voor het omgekeerde. Michalis' schoonvader werd levend gevild en de Pasja liet een tabakszak van zijn huid maken. Kapitein Michalis wierp de Bey in een razende bui ooit op het dak van zijn huis. Mastrapadaina bindt iedere avond haar man vast aan de bedspijlen opdat hij niet met de mollige keukenmeid zou gaan stoeien. En de arme Barbaianis overkwam het volgende:

Op een keer, toen hij zwaar ziek was, zei hij tegen zijn vrouw: "Zeg, vrouwtje, vertel me bij God de waarheid: ben ik de vader van al onze kinderen?". Maar de vrouw van Barbaianis

*zweeg. "Zeg me nu toch de waarheid, vrouwtje, je ziet toch dat ik dood ga!" – "En wat als je niet doodgaat" antwoordde de sloerie "wat als je niet doodgaat?"*²

Manousakas vond zijn vrouw op een veldtocht tegen de Turken toen hij bij een afgebrand huis een wenende jonge weduwe vond. De oude Sifakas was vroeger zo sterk dat hij eens bij een aardbeving, met zijn vuist als stut, het hele huis overeind hield. Zijn vrouw ging hij met geweld roven en onder zijn enthousiasme sneuvelden drie bedden in de eerste huwelijksnacht. De oom van Charidimos, Androulios, was dan weer een dwerg maar met minstens evenveel moed: hij begon op zekere dag een berg weg te kappen. Aan de voet bouwde hij met het eerste puin een huis. Zijn kinderen en kleinkinderen hakten ook op de berg in en steeds werden huizen bijgebouwd, tot de berg verdwenen was. Het dorp staat er nog steeds: het Androulios-dorp. Deze reeks zou nog met vele andere voorbeelden aangevuld kunnen worden.

Het feest dat Michalis organiseert in zijn kelder is van bijzonder belang in de roman. Niet alleen is het een belangrijke stap in de ontwikkeling van het hoofdpersonage maar het is ook een bijzonder komische en groteske passage die enerzijds de lezer amuseert en anderzijds contrasteert met de sombere aanwezigheid van Michalis. Daardoor krijgen we een tragikomische situatie. Tijdens de braspertij moeten de genodigden voortdurend eten en drinken en de kapitein proberen gunstig te stemmen. Af en toe doen ze een hazenslaapje maar meestal schransen ze verder. Wie te vroeg stopt of niet meer kan krijgt er van langs met de zweep. De meest humoristische sequens is die waarin de gasten, nadat ze al eieren met schaal en al moesten verorberen, ook op de stukgeslagen kom waarin de eieren lagen moeten kauwen:

Ze hadden de eieren met schaal en al opgegeten en kapitein Michalis sloeg de schaal in stukken en verdeelde ze onder zijn gasten om op te eten. Bertodoulos huiverde, nam het stuk dat hem aangeboden werd en klauterde op een leeg wijvat. Met opengesperde ogen keek hij van daarboven naar de Kretenzers, die in de scherven haptten, er een stuk af beten om het op te kauwen, de mond vol aarde en steentjes kregen en het daarna onder onafgebroken lachsalvo's met wijn naar binnen spoelden.

*Er waren drie soorten mensen, zo begon Bertodoulos langzaam te begrijpen. Zij die eieren eten zonder de schaal, zij die eieren met schaal en al opeten en tenslotte nog die mensen die, als ze de eierschalen opgegeten hebben, ook nog de aarden schotel waarop ze gelegen hebben opeten. Die laatste soort heet Kretenzers...*³

Volgens Fanourakis hebben dergelijke feesten nooit plaats gehad ten huize Kazantzakis, niet alleen omdat er geen kelder was maar ook omdat in principe geen mannelijke gasten toegelaten waren bij Michalis thuis. Zulke feesten werden wel georganiseerd, zij het in afgezwakte vorm, in een taverne van een zekere 'Giogis'. Dat café lag in dezelfde wijk als Kazantzakis' winkel, in Kamaraki. Daar hield Nikos' vader om de drie of vier maanden een feest met enkele burens (waaronder de genodigden uit de roman) dat twee of drie dagen duurde. Hij trakteerde met eten en drank en amuseerde zich. Hijzelf dronk ook veel maar werd nooit dronken. Wie toevallig voorbijkwam werd ook uitgenodigd om aan het feest deel te nemen.

Achter de satirische toon die in vele passages aanwezig is, merkt de lezer vaak sympathie en medelijden met de kleine, hulpeloze en zwakke mens: de harde houding van de schrijver van de 'Odyssee'⁴ voor mensen die vastzitten in hun dagelijkse kleine leven en het banale niet kunnen doorbreken is afgezwakt in de romans die hij op het einde van zijn carriè-

² K.M. p. 69 (K.M. staat ook in de rest van dit artikel voor de Griekse uitgave van 'Kapitein Michalis', Athene 2001, 20e druk). De Nederlandse vertalingen zijn van de auteur van dit artikel.

³ K.M. p. 138

⁴ Dit is het 33333 verzen tellende meesterwerk van Kazantzakis, een bewerking van de Odyssee van Homeros.

re schreef. Zijn sympathie voor hulpeloze personages die getroffen zijn door ongeluk is duidelijk: vrouwen met een slechte man, kinderloze mannen, ouders die hun kinderen verloren... Kazantzakis houdt ook van de personages die een beetje gek zijn, op wie de logica geen vat heeft: Mourtzouflos, Barbaianis, Efendina... Een speciale plaats neemt zijn komische alter ego, Idomeneus, in, zittend aan zijn eenzame, melancholische schrijftafel met de rotsvastе overtuiging dat de pen Kreta zal bevrijden. Telkens opnieuw schrijft hij lange brieven aan de koningin van Engeland om haar te overtuigen tussen te komen in de Kretenzische kwestie. Met een ironische knipoog laat Kazantzakis hem heroïsch sterven, net als de echte 'pallikaria' (zoals de Kretenzers dappere jonge mannen noemen).

Zijn spot is echter bijtend en zonder medelijden voor figuren uit de vervallen bourgeoisie zoals Charilaos en Archondoula en voor de vrek Mavroudis, de wereldvreemde schoolmeester en uiteraard de Turkse pasja. Zelfs echt heroïsche karakters als Manousakas, Sifakas of Katsirmas hebben naast heroïsche ook komische trekken. Het humoristische wordt meestal veroorzaakt door de tegenstelling tussen hun heldenstatus en hun lichamelijke behoeften, aftakeling of vreemde ethiek.

Het boek heeft een ernstige verhaallijn maar is doorspekt met komische elementen. We krijgen vaak de andere, komische kant van de heroïsche medaille te zien. Die glimlach overwint zelfs de dood. Kazantzakis overdrijft zowel het heroïsche als het komische, dat is de stijl van het boek: zo wordt alles meer gekleurd en krijgen we een doordringend *clair-obscur* effect in de prent die Kazantzakis van Megalo Kastro en Kreta wil maken.

Het satirische en overdreven aspect verwacht de onwetende bij het lezen van de roman. Vele critici hebben 'Kapitein Michlis' omschreven als een politieke roman die de Kretenzische opstanden verheerlijkt. Maar het satirische aspect over het hoofd zien, doet de roman veel van zijn kracht verliezen. De humor en de lach in 'Kapitein Michalis' zijn een deel van de natuur van Kazantzakis en van alle Kretenzers. Het is een manier om de confrontatie met het leven aan te gaan. De lach is een overwinning op de angst en de dood, het is een bevrijding. In Kazantzakis' *Odyssee* vinden we: *De hoogste vorm van vrijheid is de lach.*⁵

Naast de oplopende spanningen tussen Turken en Kretenzers en de vele anekdotische uitwijdingen en sfeerbeelden is vooral de impact van de verleidelijke verschijning van Emine op kapitein Michalis van bijzonder belang in de roman. Al vanaf de eerste bladzijden is Emine aanwezig wanneer de burens van Michalis nabij zijn winkel discussiëren over wat te kiezen: het prachtige paard of de prachtige vrouw van Nourey Bey. Kapitein Stefanis, een van de enigen die niet bang is voor Michalis, confronteert ook hem met het dilemma. Geërgerd weigert de kapitein herhaaldelijk te luisteren en verder op het onderwerp in te gaan maar toch kan hij niet anders dan nog naar veel meer praatjes van de kapitein te luisteren. Het is een soort voorbereiding op de onmacht die hem zal overvallen na de eerste kennismaking. Het bezwaart alleen nog meer de zwarte ziel van Michalis:

*Hij wilde niemand zien en ook niet gezien worden. Somber en neerslachtig begaf hij zich op weg naar de Turkse wijk.*⁶

Bij zijn ontmoeting met de Bey ziet Michalis Emine voor het eerst⁷: de Bey laat haar ongesluit zingen om de kapitein wat gunstiger te stemmen. Hij wordt meegezogen in het lied en

⁵ 'Odyssea, a modern sequel', translated and introduced by Kimon Friar, London, 1958, p. 511.

⁶ K. M. p. 22-23.

de gedachte aan het trillende, wulpse, naar muskus geurende lichaam zal hem nooit meer loslaten. Het voorlopige hoogtepunt van de spanning is het symbolisch knappen van het raki-glas tussen de vingers van Michalis. De Circassische is zo onder de indruk van deze ruige man dat zijn beeld ook haar nooit meer zal loslaten.

Daarna is er 330 bladzijden lang geen enkel contact tussen hen. Michalis hoort tot zijn ergernis wel over haar via Polixingis die met haar wil trouwen en hij wordt woest door de uitdaging van Emine, die er bij haar aanstaande op aandringt om Michalis als getuige te vragen. Maar ook zonder Polixingis achtervolgt Emine Michalis als een demon en wordt hij steeds onrustiger:

Wie jaagde hij op? Wie jaagde hem op? Een waas trok over zijn gedachten... een nieuwe demon was in hem gevaren, onbekend, hij leek helemaal niet op die andere demonen, deze lachte en geurde naar muskus en, het ergst van al, naar het gezicht van een vrouw...⁸

De kapitein probeert de demon te verbannen door de drink- en eetpartij te organiseren met enkele zonderlinge figuren uit Megalo Kastro. Daar probeert Bertodoulos het verhaal te vertellen van Othello maar hij wordt onderbroken door de aardbeving waardoor Polixingis Emine leert kennen. Even later kan hij toch verder gaan wanneer Michalis plotseling vraagt wat hij was beginnen te vertellen. Het verhaal, hoewel door Bertodoulos in een wat verfromfaaide versie gebracht, is een prachtige projectie van de komende situatie van Michalis en een verijdende flash-forward naar hoe de Emine-Michalis verhaallijn zal aflopen:

...en de Arabier werd gek van jaloezie en op een nacht, ach ik vervloek die nacht, propte hij de zakdoek in de mond van Desdemonia...

Michalis bonkte zijn hoofd hard tegen de muur en sloot zijn ogen:

- Hij had gelijk, die Arabier, hij had gelijk, mompelde hij.⁹

Hij probeert de onrust te verdrinken met wijn maar wanneer dat niet lukt, jaagt hij zijn 'gasten' voortijdig het huis uit en galoppeert terstond naar het Turkse café om er iedereen uit te jagen. Daardoor komt hij dan toch een beetje tot rust maar toch blijft de demon hem opjagen, terwijl Kreta, dat weer in beroering komt, zijn aandacht zou moeten opeisen. Langzaam dringt de onontkoombare toekomst tot hem door: enkel het bloed van de Turken, van Emine en ... van hemzelf kunnen hem verlossing brengen.

Ondertussen gaat Emine, hoewel ze eigenlijk de woestere Michalis wou, in op de avances van Polixingis die voortdurend rond haar huis dwaalt. Ze is zelfs bereid christin te worden en met hem te trouwen. Als ultieme uitdaging voor Michalis dwingt ze Polixingis Michalis als getuige voor het huwelijk te vragen. Niet alleen Kreta maar ook Michalis begint op die manier steeds meer en meer in beroering te raken. Emine laat hem niet los, ook zij laat vaak haar gedachten zoekend over de bergen dwalen. Steeds drukkender wordt voor Michalis de confrontatie tussen zijn plicht om te vechten voor Kreta en zijn begeerte naar de Circassische. Die laatste overheerst al zijn gedachten, ook die over de bevrijding van het eiland.

Cruciaal in de roman is het moment waarop Michalis tijdens de belegering van het klooster beslist om achter de ontvoerde Emine aan te gaan: terwijl Michalis op expeditie is, wordt het klooster door een verrassingsaanval met de grond gelijk gemaakt. Op de expeditie

⁷ Hij zal ze slechts drie keer ontmoeten: deze eerste keer, de tweede keer als hij haar weghaalt van bij de Turken en een derde en laatste keer om haar te doden.

⁸ K. M. p. 76.

⁹ K.M. p. 137.

slaagt de kapitein erin Emine te bevrijden, hij weigert haar aan te kijken, laat staan aan te spreken en geeft een van zijn mannen de opdracht haar onder te brengen bij een van zijn tantes. Wanneer hij te laat aankomt bij het brandende klooster wordt hij haast gek van wanhoop, schaamte en wroeging:

*Razend greep kapitein Michalis zich in de baard en keek toe. Hij kon zijn blik niet losmaken van de vlammen die nog sissend aan het klooster likten.
"Ik had niet mogen gaan... Ik had niet weg mogen gaan..." brulde hij buiten zichzelf en rukte haar na haar uit zijn baard.¹⁰*

Daarop stormt hij 's nachts naar haar schuilplaats:

*Het schemerde hem voor de ogen. Hij haalde diep hijgend adem. De deur ging open, hij trad de kamer binnen en legde zijn hand langzaam op het zwarte messenheft. Dan hield hij de adem in, kwam met lichte, sluipende passen dichterbij, stak de linkerhand uit en trok het laken weg. Stralend lag daar haar lichaam. Ineens bliksemde het in zijn ogen, maar zijn gedachten bleven somber, vervuld van bloed. De vrouw zuchtte en bewoog zich. Zij had zeker een mooie droom, want haar lippen mompelden een of ander verstolen woord en glimlachten. Kapitein Michalis boog zich voorover. Woest flinkerde het mes in het licht van de lamp, het sneed door de lucht en zonk tot de helft weg in het blanke lichaam.
Emine gaf een lichte gil, opende een ogenblik de ogen – ze zag kapitein Michalis en herkende hem. Verwondering, vreugde, pijn, een aanklacht, dat alles vloeide ineens en glansde in deze laatste blik.
"Ach!" steunde de man en zijn lichaam schokte van smart. Hefstig trok hij zijn mes terug, om de dood nog af te wenden, maar het was te laat. De ogen van Emine waren al gebroken.¹¹*

Opvallend is de spijt die Michalis, net iets te laat, voelt bij het vermoorden van de vrouw. Enerzijds is een deel van de schuld die hij heeft ten opzichte van Kreta en zijn plicht, nu ingelost, maar anderzijds wordt hij er alleen maar meer door getormenteerd en is hij in een waas van waanzin reeds over de grens van de dood. Wat nu telt is de schuld volledig uitboeten voor Kreta.

Deze verhaallijn is bijzonder belangrijk en heeft enorm veel impact op het hoofdpersonage. Ze moet zeker in acht genomen worden bij de bespreking van de bedoeling van de schrijver en het uiteindelijke karakter van de hele roman.

Michalis als Übermensch

In een brief daterend uit het begin van zijn studieverblijf in Parijs (oktober, 1907 - februari, 1909) schrijft Kazantzakis het volgende:

"Ik wil een individueel, persoonlijk concept van het leven uitwerken: een theorie over de wereld en over de bestemming van de mens en dan, in overeenstemming daarmee, systematisch en met een vastgesteld doel en plan, alles schrijven wat ik ook maar schrijven zal."¹²

¹⁰ K.M. p. 377.

¹¹ K.M. p. 385.

¹² Geciteerd in: Bien P., Three generations of Greek writers, Athene, 1983, p. 60.

Uit dit citaat blijkt hoe belangrijk het is om, bij elk werk of elke studie met betrekking tot Kazantzakis, diens filosofische achtergrond voor ogen te houden. Hoewel hij zich gedurende zijn leven tot de meest uiteenlopende politieke strekkingen (o.a. communisme, nationalisme, socialisme, fascisme) en religieuze bewegingen (o.a. jodendom, christendom, boeddhisme, Byzantijnse mystiek) aangetrokken voelde, bleef zijn filosofisch wereld- en mensbeeld, dat gevormd werd in zijn Parijse studieperiode en vastgelegd in het werk 'Ascetica, de redders van God', min of meer intact gedurende zijn hele verdere carrière.

In de vroegste werken van Kazantzakis waarvan sommige dateren van vóór de colleges in Parijs, is dé basis-component van zijn denken reeds aanwezig: het begrip 'transitional age' (Peter Bien) of iets als 'overgangs-tijdperk'. We kunnen niet meer, als heidenen, toegewijd zijn aan de 'wereldse' schoonheid van de natuur omdat ons denken te zeer is doordrongen van de christelijke ideologie. Anderzijds vernietigde het Darwinisme de perfecte spirituele wereld die noodzakelijk is voor de christelijke geloofsovertuiging. *'We are thus the melancholy victims of a transitional age...the deaths of Apollo and Christ, deaths which in effect proclaim "no exit" for those with spiritual aspiration.'*¹³

Door de colleges van Henri Bergson in Parijs kreeg Kazantzakis de gelegenheid om dit idee te extrapoleren naar het kosmologische niveau. Bergson geldt als één van de belangrijkste vertegenwoordigers van het vitalisme. Deze filosofische stroming (vooral beïnvloed door Schopenhauers concept van 'de Wil') houdt een theorie in over het 'levende leven', het leven gestuwd door het eeuwige 'élan vital': evolutie en ontwikkeling in plaats van onbeweeglijk 'zijn'. Dat 'élan' is pure spiritualiteit, materie in het aardse leven wordt beziel en vergeestelijkt. Kazantzakis had ondertussen in diezelfde periode de destructieve kracht van Nietzsche¹⁴ ondergaan en ook diens eis om een wetenschappelijk verantwoorde (d.i. rekening houdend met de consequenties van Darwins theorie) wereldbeschouwing aan te hangen. Tegelijk wilde Kazantzakis begrippen als 'spiritualiteit' en 'verlossing' niet laten varen. De theorie van Bergson leek hem een perfecte uitkomst¹⁵: *"Christ had killed off Apollo, Darwin had killed off Christ. Dionysus was unscientific and nonevolutionary. Bergson now provided Kazantzakis with a new 'true' god."*¹⁶

Op basis van Bergsons vitalisme en ook nog onder invloed van Kant, Nietzsche, Schopenhauer, het boeddhisme, enz...¹⁷ schreef Kazantzakis het hoger vermelde werk 'Ascetica, de redders van God' dat algemeen geldt als zijn 'credo', als de sleutel tot al zijn andere producties. Het is geschreven in een bevlogen stijl die aan Nietzsches *'Also sprach Zarathustra'* doet denken, vol omslachtige omschrijvingen, metaforen, extatische woorden... Kazantzakis ziet het leven als een verlichte periode tussen twee donkere afgronden. De peillose afgrond voor en na het leven is de 'nieuwe God': het 'élan vital' van Bergson, absolute vrijheid en pure spiritualiteit. Die God kan zich enkel ontwikkelen, kan enkel zijn weg omhoog volgen door de tussenstap van de materie, dus ook van de 'vleselijke' mens. Op die manier zijn er in de wereld twee stromingen. Er is zowel een stroming die een weg omhoog

¹³ Bien P., 1983, p. 62.

¹⁴ Na Bergson is Nietzsche de tweede filosoof die grote invloed op het denken van Kazantzakis uitoefende. Kazantzakis werd echter veeleer emotioneel aangetrokken door de passie (cf. Wagner), de stijl (het samen nemen van filosofie, kunst, moraal,...), de extase, en het taalgebruik van Nietzsche dan door diens ideeën. Toch liet hij ook inhoudelijke sporen na: de overtuiging dat het huidige denken, de moraal, de sociale structuur, de religie, hun relevantie verloren hebben; nihilisme als positieve kracht is mogelijk, het is een noodzakelijke stap in de ontwikkeling van iemands denken; de tegengestelde Apollinische en Dionysische krachten in de mens; 'het tragisch optimisme'.

¹⁵ Hoewel het vitalisme toen – zoals nu – allerm minst algemeen als 'wetenschappelijk' aanvaard werd.

¹⁶ Bien P., 1983, p. 66.

¹⁷ Zie hiervoor Bien P., Kazantzakis. Politics of the spirit, Princeton, 1989.

volgt, naar onsterfelijkheid en naar eenheid en anderzijds een negatieve stroming naar ontbinding, materie en dood. Die twee stromingen heeft het 'élan' zelf tot stand gebracht, de eerste om zichzelf te realiseren, de tweede omdat het zich enkel kan realiseren en ontwikkelen door een 'materiële' tussenstap. Wij en de rest van de zichtbare wereld zijn de zichtbare tekenen van de strijd van 'God' omhoog. De dood is in deze dus geen negatie van het leven maar maakt de weg vrij naar dit élan zonder begin en zonder einde, de dood wordt het bevrijdend opgaan in spiritualiteit.

Kazantzakis ziet zijn God als een vlam die zich een weg vreet door de evolutie: van stenen naar micro-organismen, naar dieren en uiteindelijk ook naar mensen. Die vlam klimt steeds hoger en verteert alles op zijn weg. Die vlam is Kazantzakis' God en die is niet almachtig, is niet geheel en al goed, is niet geheel en al wijs: hij is een wórdende, een vechten-de God die meedogenloos de materie selecteert waarin hij zijn weg wil voortzetten en ze achterlaat wanneer ze opgebrand is. In die zin is de mens een 'redder van God', een redder die zich ontbaatzuchtig en vol overgave moet kwijten van zijn taak. Kazantzakis predikt absoluut geen contemplatieve ascese maar het actief meewerken aan de creatieve evolutie van het élan. Op die manier vond Kazantzakis een fundering voor handelen, voor actief meewerken aan het tot stand brengen van een betere wereld binnen een raamwerk van filosofisch pessimisme, alsook een uitkomst voor het probleem dat zijn 'transitional age' hem stelde.

"Ik geloof sterk in de verhevenheid en kracht van een Geest die op zijn weg door planten, dieren en mensen, nu bewust in mij worstelt om mij te ontstijgen, om zichzelf te bevrijden van het minderwaardige wezen dat ik ben".¹⁸

Dan blijft er natuurlijk nog Kazantzakis' grafschrift dat wellicht bekend is:

*Ik hoop niets
Ik vrees niets
Ik ben een vrij mens*

Voor Kazantzakis wil de mens enerzijds met zijn rede orde scheppen in de fenomenale realiteit en legt hij subjectieve klassen op aan de realiteit. Anderzijds wil het hart de noumenale wereld kennen en neemt dus een menselijke mythe aan en transposeert die op wat niet te kennen valt. Het is daarbij voor Kazantzakis de plicht van de mens om de hoop van de rede om de fenomenale wereld te vatten en de hoop van het hart om de noumenale wereld te begrijpen, te overwinnen:

"Ontkom aan het naïeve gemak van het verstand, dat orde aanbrengt en de verschijnselen hoopt te onderwerpen. Ontkom aan het beven van het hart, dat het wezen zoekt en hoopt te vinden. Overwin de laatste en de grootste verzoeking, de hoop."¹⁹

Deze tweedeling verdwijnt in "a joyously monistic acceptance of the meaninglessness of our existence"²⁰:

"Jouw plicht is het, rustig, zonder hoop en moedig de steven naar de afgrond te wenden. En te zeggen: er bestaat niets!... Ik weet nu; ik hoop niets, ik vrees niets, ik ben verlost van het ver-

¹⁸ Geciteerd in Bien P., 1989, p. 67.

¹⁹ Kazantzakis, *Ascetica. De redders van God*, vertaald door Bert Groen, Groningen, 1997, p. 23.

²⁰ Bien P., 1989, p. 76.

stand en van het hart, ik ben hoger opgestegen, ik ben vrij. Dat wil ik. Verder wil ik niets. Ik was op zoek naar vrijheid."²¹

Kazantzakis was niet zozeer een systematisch filosoof maar een dichter en kunstenaar die vanuit de meest uiteenlopende hoeken visies oppikte. Zijn grootste drijfveer was zijn wil om tot synthese te komen, om wat tegenstellingen leken te verzoenen. Ook zijn eigen leven lijkt een arena te zijn geweest van tegengestelde krachten waarin we de eenheid pas zien bij het overschouwen van de hele figuur van Kazantzakis en van zijn hele werk. Deze 'hogere' manier van beschouwen, deze blik gericht op synthese noemde hij de 'Kretenzische blik'. Kreta is het kruispunt tussen het Westen, het Oosten en Afrika, tussen Dionysus die uit Klein-Azië en India kwam en Apollo uit westelijk Griekenland. Apollo is de geestelijke kracht die orde in de chaos brengt, Dionysus is het hart dat de essentie achter de dingen voelt en doorziet. De twee krachten moeten echter samenwerken, de een kan niet zonder de ander, de tegenstellingen moeten doorleefd en overstegen worden. Dit overstijgen zag Kazantzakis in de ogen van de atleten op de Minoïsche fresco's. Zij speelden een gevaarlijk spel met de stier, hét symbool in hun beschaving, de woeste minotaurus die onder de grond zat en de aarde deed beven. Ze doodden de stier niet zoals Dionysus de stier doodt in verlangen om zich met hem te verenigen of zoals Apollo de stier aflacht om van zijn gevaarlijke aanwezigheid verlost te zijn. Kreta kijkt de stier zonder vrees, angst of hoop in de ogen en waagt rustig en geconcentreerd de sprong: "*This glance which confronts life and death so bravely, I call Cretan*".²²

En zo liet Kazantzakis ook kapitein Michalis het leven in de ogen kijken. 'Kapitein Michalis' is immers niet alleen een verhaal uit de lange kruisweg van Kreta, het is niet alleen een levendig en amusant schilderij van de stad die Heraklion was in Kazantzakis' jeugd, het is ook een symbool voor de belangrijkste filosofische ideeën van Kazantzakis, zoals beschreven in zijn 'Ascetica'.

*'Is Captain Michalis a representative of the Cretan rebels, or is he a typical Kazantzakean hero, with Nietzschean traits, transplanted to the Cretan scene?'*²³ Het antwoord op die vraag is dubbel, vele facetten van het personage moeten in acht genomen worden.

Enerzijds is Michalis in aanzienlijke mate een historisch personage. Maar wat maakt dat hij uiteindelijk niet authentiek is, is volgens Manousakis zijn isolement op spiritueel vlak²⁴. Hij deelt zijn spirituele wereld niet met zijn tijdgenoten maar met zijn schepper, de auteur. De spirituele wereld van Megalo Kastro was een mengeling van empirische kennis, mythische elementen van vele eeuwen ver, tradities en christelijk geloof. Er zijn nog dergelijke elementen op te merken bij Michalis: hij gaat Minas groeten, hij brandt kaarsen voor de portretten van de gevallen helden van 1821, etc.

In 'Zorba' antwoordt 'de boss' op Zorba's bedenkingen bij de gruweldaden die hij pleegde in naam van de vrijheid: vrijheid is een bloem die groeit op vuil en slijk. In 'kapitein Michalis' is het een zaadje dat pas ontkiemt als er genoeg bloed op vloeit. De Vrijheid is voor Zorba, Kazantzakis en kapitein Michalis dus niet, zoals voor vele Kretenzers, het lieve prinsesje dat achter op de schimmel van prins Giorgos zit.

²¹ Zie noot 19, ib. p. 24.

²² Kazantzakis, geciteerd in Friar K., *The spiritual Odyssey of Nikos Kazantzakis*, Minneapolis, 1958, p. xviii.

²³ Manousakis G., *The characters in Freedom or Death*, in: *The Charioteer*, nr. 22-23, 1980-1981, p. 95.

²⁴ Zie ook Constantinides E., *Kazantzakis and the Cretan Hero*, in: *Journal of Modern Hellenism* 2, 1985, p. 33: over Odysseus, Michalis en andere Kazantzakiaanse helden: 'they are all depicted as rebels on a grand scale, fighting against their moral, political, or religious environment, all of them representing in some way or other the author himself.'

Michalis heeft zich met zijn ideaal om Kreta te bevrijden grotendeels opgesloten in zichzelf en vecht alleen met een eigen perceptie van de strijd. Die perceptie houdt in dat hij de steun van God, van de Russen en van de hoop opgegeven heeft maar toch blijft vechten. De vrijheid leidt hem naar de dood, de dood naar de transcendentie. Zelfs Kreta verdwijnt op het kritieke moment op de achtergrond: *He has reached the point in which his struggle needs no goal. He, himself, has become his goal.*²⁵ Hij is een *desperado*²⁶ geworden. Er is in dit opzicht een zekere gelijkenis tussen Kazantzakis' Odysseus en zijn hoofdpersonage in 'Kapitein Michalis'. Allebei voelen ze de nood om uit de fysieke wereld te breken, ze voelen zich benauwd. Als wezen, met enerzijds iets 'ondermenselijks', iets dierlijks en anderzijds iets bovenmenselijks, goddelijks, vechten zij een strijd zonder hoop. Zij beklimmen de berg, zij helpen Kazantzakis' *god* zich te ontwikkelen. De Übermensch vecht om zichzelf en het *élan* te bevrijden. Hij is opgesloten in de materie en vecht om die materie om te zetten in geest. Hoewel die strijd zinloos is moet hij de confrontatie aangaan zonder hoop, zonder vrees en vrij, dat is de 'Cretan Glance'.

In de roman is de tegenstelling tussen de actieve vechtende (über)mens, hij die de ontwikkeling stuwt en de geschiedenis in handen neemt, en de passieve, de ballast bij die ontwikkeling, uitgewerkt. Michalis is voor Kazantzakis een figuur als Odysseus, Christus, Lenin, etc. Een figuur die op zijn manier materie omzet in geest en zich opbrandt. Michalis doet zijn plicht, zijn aloude plicht tegenover Kreta – zijn bloed zal Kreta helpen bevrijden –, en zijn plicht tegenover *de Vlam* die de materiële mens als tussenstap gebruikt om zich te ontwikkelen. Daardoor sterft hij wel. Polixingis maant Michalis nog aan dat Kreta hem nog nodig heeft maar Michalis antwoordt dat hij het eiland niet meer nodig heeft. Hij staat een trede hoger, om in het jargon van de 'Ascetica' te spreken, hij heeft Kreta in zekere zin achter zich gelaten, hij is Kreta geworden. Hij zal zijn plicht doen tot hij opgebrand is, tot hij gebroken is, en zijn plicht zal dan op een ander overgaan.

Het is dus zeer waarschijnlijk dat in de roman de achterliggende idee van Kreta's strijd om vrijheid de metafysische notie 'strijd' en 'vrijheid' is uit de 'Ascetica' en dat de strijd van Michalis bedoeld is als voorbeeld van hoe de strijd belangrijker is dan het doel en ook tot vrijheid kan leiden. Toch mogen we niet vergeten dat het portret dat Kazantzakis ophangt van de vrijheidsstrijd, van Megalo Kastro en zijn bewoners vrij realistisch is: Kazantzakis verwerkt historische realiteit tot een symbool.

In 'Kapitein Michalis' en 'De Verantwoording aan El Greco', allebei geschreven naar het einde toe van zijn carrière, zien we een distillatie van Kazantzakis' ideeën in zijn geboorteeiland en zijn tradities omdat die daar het meest authentiek en tegelijk het meest universeel zijn: *Crete serves as a metaphor for those human values that somehow survive the trials of history, that must survive if man is to survive. The Cretan experience – the Cretan Glance – is unique, and yet, Kazantzakis contends, it is the experience of all men in the modern world.*²⁷

Kazantzakis schreef met 'Kapitein Michalis' geen werk dat uitsluitend afhankelijk is van de historische realiteit. Hij kneedde en vormde daarentegen ook feiten en personages, om tot een harmonieuze integratie te komen van het verhaal, van de algemene sfeer van het werk dat op historische gronden gebaseerd is, en van zijn eigen filosofische denkbeeld. Het heroïsme van zijn hoofdpersonage is enerzijds historisch gegrond maar anderzijds ook in die mate uitvergroot dat hij een 'redder van God' wordt. Hij is echter geen redder van de christelijke

²⁵ Manousakis G., The characters in Freedom or Death, in: The Charioteer, 1980-81, p. 97.

²⁶ Zie ook Prevelakis P., Kazantzakis: Life and works, in: The Charioteer, 1980-81, p. 49, over Odysseus als desperado: 'What is Odysseus' psychic climate? Isolation and revolt, a sense of homelessness, exaltation of the self, passionate love of life beneath the mark of death, heroic nihilism.'

²⁷ Levitt M., The Cretan Glance, Ohio, 1972, p. 33.

god, daarvoor is hij te individualistisch, te wreed en te getormenteerd. Hij helpt wel het Kazantzakiaanse *élan* zich ontwikkelen.

Welk boek schreef Kazantzakis met 'Kapitein Michalis'?

Zelfs vóór zijn vaders dood had Kazantzakis in 1929 al geprobeerd een novelle te schrijven over zijn vader, 'Kapitein Elias'. Later, in 1940 schreef hij enkele hoofdstukken in het Frans voor een nooit uitgegeven roman 'Mon Père' en in 1946 schreef hij het eveneens onuitgegeven werk 'Hij die de berg optrekt' waarvan een hoofdstuk gepubliceerd werd in het Griekse literaire tijdschrift *Nea Estia*. In 1949 maakte hij dan een begin aan 'Kapitein Michalis'. In een aantal brieven en in een (niet gedateerd) voorwoord licht Kazantzakis zelf zijn visie op de roman toe. Dit is een fragment uit een brief aan zijn Zweedse vriend en uitgever:

*I've also finished Freedom or Death – a very tragic book about the struggle for freedom, the soul's sempiternal longing for liberation, for substance to be freed and become transformed into spirit, for God to be freed from all the human virtues that weigh Him down so that He too may become Spirit. The myth of Kapetan Mihalis is most dramatic, and I lived it in a sanguinary way when I was four years old, and later on all the time I was growing up in the tragic atmosphere of Crete. The human beings in this book, the episodes, and the speech are all true, even if they appear incredible to people who were born in the light or half-light of Western civilization.*²⁸

Er is heel wat polemiek omtrent de waarde en het karakter van 'Kapitein Michalis'. Hoe wou Kazantzakis dat de lezer zijn boek zou lezen? Is het werk een historische roman? Is het een episch verhaal over het heroïsche volk van Kreta? Wat is de plaats van de roman in het hele oeuvre van de schrijver?

Beaton²⁹ wijst erop dat het normaal is dat de roman, in 1950 gepubliceerd, aanvankelijk enkel als een historische roman onthaald werd. Na de vernedering en de ellende van de Tweede Wereldoorlog lazen de Grieken het boek als een verheerlijking van de waarden die in de vorige eeuw de grondvesting van een Griekse staat mogelijk gemaakt hadden. Zo zag ook Kazantzakis zijn boek in zekere mate, zoals we kunnen afleiden uit het voorwoord. En dat hij een begin maakte aan het schrijven van de roman vlak na de publicatie van Prevelakis' trilogie 'Kritikos' is ook van belang. Na 'Zorbas' voegde Kazantzakis zich nu ook met 'Kapitein Michalis' bij de Griekse schrijvers die in de jaren veertig aansluiting zochten bij de generatie van de tweede helft van de negentiende eeuw (Papadiamandis, Karkavitsas, Kondylakis, etc.). Ze namen specifiek Griekse elementen in hun werk op en het decor was Griekenland en de Griekse samenleving.

De lezer leert bovendien een voorvader van Kazantzakis kennen die opnieuw tot leven komt in een wereld die samengesteld is uit de eigen herinneringen van de schrijver, anekdotes die hij hoorde vertellen op Kreta en elementen uit geschiedkundige hoek. De roman fungeert zeker ook als postuum eerbewijs voor zijn vader en een verwerking van hun relatie.

We toonden aan hoe Kazantzakis zijn hoofdpersonage kneedde naar zijn filosofisch denkbeeld. Het heroïsme in 'Kapitein Michalis' is op die manier nationalistisch op een eerste niveau maar op een tweede niveau filosofisch: het heroïsch nihilisme van een Kazantzakiaan-

²⁸ Kazantzakis E., Nikos Kazantzakis, London, 1983, p. 486-487.

²⁹ Beaton R., Of Crete and other Demons, in: *Journal of Modern Greek Studies*, 16/2, 1998, p. 195-219.

se held. Samen met het belangrijke komische element is dat de reden voor het soms uitvergroete en overdreven karakter van de roman.

Grosso modo hebben we dus twee niveaus in het werk: het nationalistische, gemeenschappelijke en het individualistische, persoonlijke. Kastrinaki maakt in haar artikel over het beeld van de Turk als vijand in het werk van Kazantzakis, enkele interessante opmerkingen in verband met het aandeel van beide niveaus³⁰: in het niet gedateerde voorwoord van de roman trekt Kazantzakis duidelijk de nationalistische, patriottische kaart. Hij verheerlijkt het Kretenzische volk als het prototype van het Griekse ras dat nooit zal uitsterven ondanks de vele beproevingen. Bovendien verwijst hij uitvoerig naar de kwestie Cyprus, nog steeds een pijnpunt in de Grieks-Turkse betrekkingen. Daarnaast duidt ook de ondertitel van het werk, 'Vrijheid of dood', op de strijdkreet van de 'pallikaria' die vochten voor het vaderland. Die ondertitel weegt op tegen het persoonlijke aspect dat spreekt uit de hoofdtitel: 'Kapitein Michalis'.

Noch het voorwoord, noch de ondertitel waren echter opgenomen in de eerste druk. Kazantzakis voegde ze later toe, wellicht onder druk van de Griekse kritiek dat het individuele aspect van de roman afbreuk deed aan de heroïek van de vaderlandse geschiedenis (de redenen waarom Michalis zijn post verlaat en de bevelen van de Metropoliet niet gehoorzaamt, zijn persoonlijk) en aan het aanzien van de orthodoxe kerk (denken we maar aan het laatste hoofdstuk van de roman waar de Metropoliet en de Pasja, broederlijk bij mekaar gezeten, indommelen terwijl Michalis zich als eenzaam verzet).

Het feit dat Kazantzakis de Turk niet eenzijdig afschildert als het Kwade (de symbolische bloedbroederschap, gewelddaden aan beide kanten, de Pasja is niet eens zo onsympathiek, etc.), het hele verhaal opbouwt rond een *mislukte* opstand, en de doorslaggevende rol van Emine verzwakken het nationalistische niveau. De nederlaag, het mislukken van de opstand en het doden van Emine zijn echter nodig om het tweede niveau van de roman uit te werken. Kapitein Michalis is zowel een nationale held als een desperado, waarbij het laatste aspect, samen met de nederlaag, de bovenhand krijgt.

Michalis heeft zowel een plicht tegenover het vaderland als de plicht tegenover de Kazantzakiaanse 'God'. Patriottisme en heroïsch nihilisme komen in deze tegenover elkaar te staan en het laatste krijgt de bovenhand: de Kretenzische held Michalis schreeuwt 'Vrijheid of dood', de geïsoleerde Übermensch schreeuwt uiteindelijk 'Vrijheid EN dood'.

Wies DE GRAEVE

³⁰ Kastrinaki A., 'Η εμπειρία της νίκης και η μυθοποίηση της ήττας', in: Η τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος, Heraklion, 2001, p. 389-397.